

VERES PÁL

A magyar felsőoktatási rendszer válaszai társadalmi-gazdasági kihívásokra¹ A felsőoktatás input-output elemzése versenykörnyezetben

Absztrakt

A magyar felsőoktatás 2004-től számos tekintetben radikális fordulatot él át. Az abszolút tömegesedés időszaka véget ért. Továbbra is beszélhetünk ugyanakkor relatív tömegesedésről. A relatív tömegesedés a negatív demográfiai trenddel párosulva az egyik meghatározó kihívás a kormányzat és a felsőoktatási intézmények számára egyaránt. Az előadás ebből az alaphelyzetből kiindulva sorra veszi a felsőoktatási intézményeket input és output oldalon érő kihívásokat és szembeesíti ezeket részben a szabályozási környezettel, másrészt pedig a stakeholderek igényeivel, illetve a felsőoktatási teljesítménnyel. A kihívások és kihívásokra adott válaszok egy tágabb regionális és globális térben is értelmezést nyernek.

1. Bevezetés

Az összehasonlító intézményi elemzés (Szabó [2007]) megközelítését és eszköztárát felhasználva, a magyar felsőoktatást úgy is vizsgálhatjuk, mint a szélesebb társadalmi-gazdasági rendszer, illetve egy regionális és globális felsőoktatási rendszer alrendszerét. Ebben a megközelítésben a felsőoktatás működési jellemzőit nem csak **belső** (saját) szereplői és szabályrendszere, hanem a **külső** környezet is determinálja. Ha a magyar felsőoktatási rendszert dinamikus (változó) rendszerként fogjuk fel, akkor a felsőoktatási rendszer és környezete közötti **kölcsönhatás** nyilvánvalóvá válik. Egy „kisebb”, - nagyobb rendszerbe beágyazódó – rendszer (alrendszer) számára a külső környezet folyamatos kihívást jelent, visszajelzést a működés – **szabályok és szereplők** – funkcionalitásáról és hatékonyságáról. A felsőoktatási rendszer funkciói révén, a rendszer egésze, egyes szervezeteinek működése és alkalmazkodása során, input és output kapcsolatok révén maga is **meghatározó hatást gyakorol** a felsőoktatás külső környezetére. A szabályozással szembeni legfőbb kihívás éppen annak elérése, hogy a felsőoktatás a – szabályozó által – kívánt **hatást** érje el a külső környezet (versenytársak és stakeholderek) és a belső szereplők tekintetében egyaránt. A kívánt hatás végső soron nem lehet más, mint amivel a stakeholderek maguk is azonosulni tudnak.²

¹ A tanulmány a szerzőnek a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karán a „Válság az oktatásban? Oktatás a válságban!” című konferencián 2010. április 27-én elhangzott előadása alapján készült. Az előadás és a tanulmány támaszkodott a szerzőnek az Iskolakultúrában (Veres [2010]) megjelent cikkére is.

² Külön tanulmány tárgya lehet, hogy mit tekintünk egy nemzeti felsőoktatási rendszer célrendszerének. Elegendő most csak annyit hangsúlyozni, hogy a közérdekből kiinduló oktatáspolitikai célrendszer mellett a felsőoktatás valamennyi szereplői (oktatók, diákok, egyéb alkalmazottak, vezetők, munkaadók stb.)

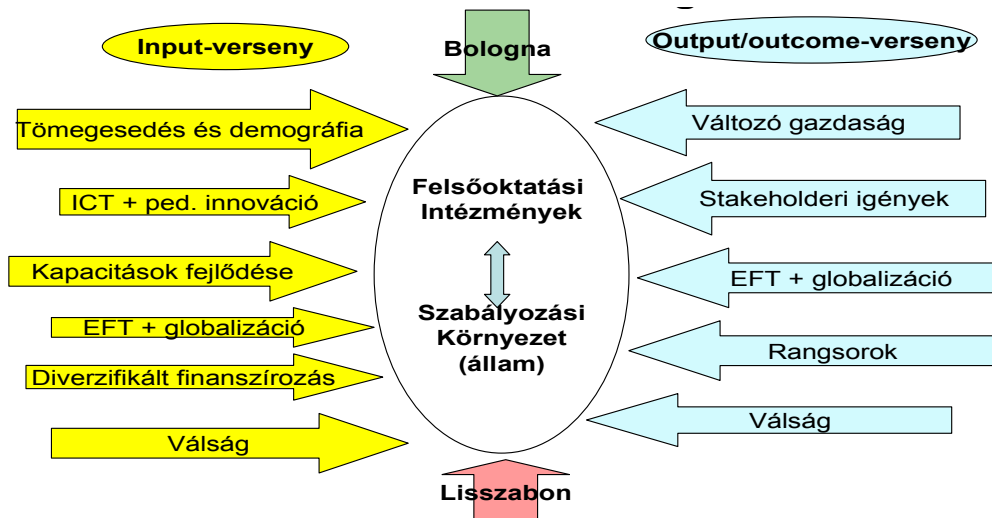
Egy nemzeti felsőoktatási rendszer működése, reagálása a környezeti hatásokra tehát részben saját belső rendszerjellemzőitől függ. A nemzeti rendszer részben **vertikális**, részben **horizontális** felépítést mutat. A rendszer működésének minősége, azaz funkcionalitása, költséghatékonysága és reagáló képessége több szinten dől el. A **kormányzati** szinthez köthető rendszerjellemzők minősége alapvetően a jogrendszer és ezen alapuló **irányítási, ellenőrzési és finanszírozási rendszer** minőségét jelenti. A felsőoktatási intézmények, mint a rendszer meghatározó szervezetei – a jogrendszer keretei között – maguk alakítják ki saját belső szervezetüket, működési jellemzőiket. Beszélhetünk tehát a **felsőoktatási intézmények** minőségéről (az intézményi rangsorok például, ezt próbálják kifejezni, mérni). A nemzeti rendszer szerkezetében tovább haladva „lefelé” („down”), beszélhetünk a karok, az oktatási és kutatási szervezeti egységek, a személyi állomány, a hallgatók stb. minőségéről. Ez a mély vertikális és horizontális strukturáltság jól kifejezi, hogy egy nemzeti felsőoktatási rendszer minősége egymást is determináló szinteken, egymással versenyben álló szervezetek és egyének kapcsolatrendszerében dől el. Hatékony felsőoktatási kormányzás és jogalkotás feltétele, hogy a rendszer valós bonyolultságát, érdekviszonyait ismerve, a leírt rendszerelemek viselkedését helyesen mérje fel, hogy valóban a **kívánt rendszercélokat** érje el. (Polónyi [2008])

Tanulmányunk elsősorban a magyar felsőoktatási rendszert, mint **egészet** (elsősorban szabályozási szempontból) illetve a felsőoktatási intézményeket, mint szervezeteket ért kihívásokat veszi sorra. Leírjuk a megfigyelhető kormányzati és felsőoktatási intézményi reakciókat. Mindezt azzal a feltételezéssel tesszük, hogy a nemzeti rendszerek és a felsőoktatási intézmények egymással **versenyben** állnak, ami magatartásukat érdemben befolyásolja. Burton [1998] egyenesen vállalkozó szervezetként mutatja be a felsőoktatási intézményeket, a vállalatokhoz hasonló viselkedési formákat tart lehetségesnek és szükségesnek. A **kormányzati felelősség** tekintetében megközelítésünk közel Halász [2001, 2006] megközelítéséhez, aki az oktatási rendszerek fejlődését az oktatáspolitikai függvényében tárgyalja, hangsúlyozva az oktatáspolitikai aktív és felelős szerepét az oktatási rendszer minősége tekintetében.

Az 1. sz. ábrán kísérletet tettünk arra, hogy a felsőoktatást a fentiekben leírt rendszerszemléletben ábrázoljuk.

mindannyian rendelkeznek saját, autonóm célrendszerrel is, amelyet a felsőoktatás révén kívánnak elérni. Ezek hatnak az oktatáspolitikára, a szabályozó rendszerre, ugyanakkor a mindenkori szabályozás mellett jellemző magatartásban nyilvánulnak meg. A szabályozás relevanciája, hogy mennyiben tudja a szereplők társadalmilag kívánatos magatartását előidézni, kiváltani.

1. ábra: Kihívások – lehetőségek

Forrás: saját szerkesztés

2. A szabályozási környezet, mint kihívás és válasz a kihívásokra

A fenti ábrázolás szerint – szervezeti tekintetben – a felsőoktatási intézmények, mint oktatási szervezetek alkotják a felsőoktatási rendszer meghatározó szereplőit. A felsőoktatási intézmények belső szabályai, egymás közötti viszonyai és egyéb külső kapcsolatrendszerük részben a hatályos nemzeti jogi környezet által meghatározott. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a felsőoktatási intézmények tevékenységét (célrendszerét, eszközrendszerét) jelentős mértékben meghatározzák a felsőoktatásra vonatkozó jogszabályok.³ Állításunk, hogy egy adott ország felsőoktatási rendszerének nemzetközi *versenyképességét* alapvetően meghatározza a felsőoktatásra vonatkozó *jogrendszer*. A nemzeti jogrendszer kialakítása és alakítása természetesen a kormányzat felelőssége és kötelessége, de a kormányzat és a felsőoktatási szereplők közötti *kommunikáció és alku* eredménye (lásd a Magyar Rektori Konferencia szerepét az elmúlt évtizedekben). A mindenkor hatályos jogrendszer a felsőoktatás intézmények számára kihívást jelent, hiszen a szabályok betartásával kell és lehet az intézményi szereplők érdekeit érvényesíteni. A szabályok betartását feltételezve, az intézményi gyakorlatra elsősorban és közvetlenül ható érdekek az oktatók, a hallgatók, egyéb alkalmazottak és a vezetés *érdekei*. (A felsőoktatási intézmények vezetésének helyét, szerkezetét, szerepét részletes elemzi Barakonyi [2000].)

³ A felsőoktatásra vonatkozó jogszabályok alatt nem csak a kifejezetten felsőoktatási jogszabályokat értjük (pl. felsőoktatási törvény és végrehajtási rendeletei), hanem minden olyan jogszabályt, amely a felsőoktatási intézmények működését és szereplőit érinti (pl. adójogszabályok, államháztartási törvény, közalkalmazottakról szóló törvény stb.).

Ezen érdekek konkrét érvényesülése, összhangja a jogi környezet által közvetített külső elvárásokkal (célokkal) részben a jogrendszer életszerűségén és **konzisztenciáján**, részben a jogrendszer, a belső szabályrendszer⁴ és a szereplők érdekeinek összhangján múlik. Állításunk nem csak ezen összhang követelményének megfogalmazásában áll. Azt is állítjuk, hogy a magyar felsőoktatási jogrendszer, jogalkotási és jogalkalmazási gyakorlat ezen összhang követelményének számos tekintetben nem felel meg. Ennek egyik oka, a felsőoktatásra vonatkozó jogszabályok közötti konzisztencia hiánya, másik a jogszabályok által a szereplők részéről kiváltott cselekvésnek a jogalkotói szándékkal ellentétes volta. A hatályos felsőoktatási törvényt 2005-ben fogadta el az Országgyűlés. (2005. évi [2005]) Stratégiai alapja az ún. Magyar Universitas Program. (A Magyar [2004]) A Magyar Universitas Programot széles szakértői kör bevonásával készített nagyszámú szakértői tanulmányra kívánta alapozni a kormányzat. (A magyar [2003])⁵

3. Input-verseny értelmezése és éleződése

A felsőoktatási intézmények környezeti kapcsolatrendszerének rendszerszintű megközelítése – a vállalati szervezetekhez hasonlóan – input és output kapcsolatokon keresztül lehetséges. A mai szabályozási környezetben a felsőoktatási intézmények között reális és éleződő verseny figyelhető meg. Az input oldali versenyt néhány tényezőkön keresztül az alábbiakban szemléltetjük.

A felsőoktatási tevékenység középpontjában az oktatás-nevelés áll. Egy felsőoktatási intézmény léte – szabályozási környezettől függően – meghatározó módon függhet az intézmény képzési iránti **hallgatói kereslettől**. A rendszerváltás utáni szabályozási környezet – elsősorban a finanszírozás szabályozásával (létszám alapú normatív finanszírozás) – az intézményeket minél több hallgató felvételében tette érdekeltté.

3.1. A hallgatókért folyó verseny

A hallgatókért folyó versenyt – nagyjából 2004-ig – tompította, hogy a szabályozás a **felsőoktatás abszolút és relatív tömegesedését**⁶ is támogatta. Ez az államilag támogatott felvételi helyek növelésében, majd magas szinten tartásában, illetve a felvételhez

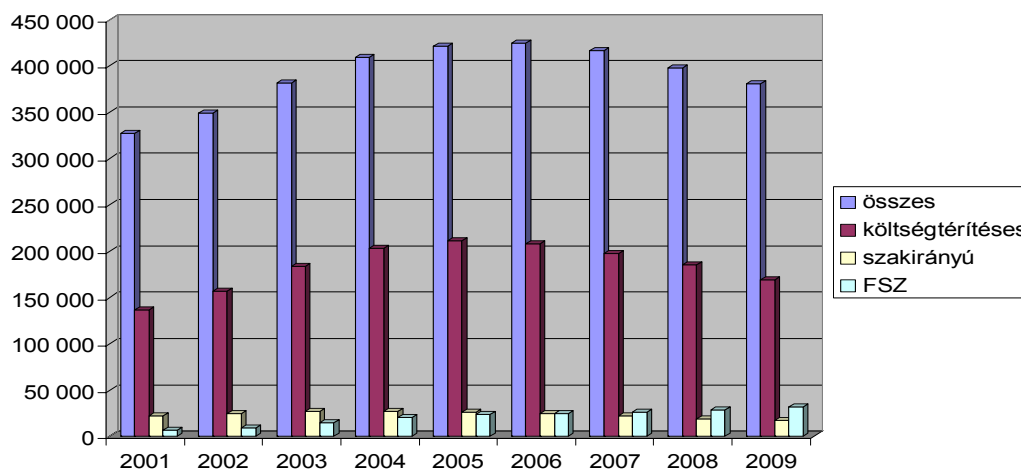
⁴ A intézményi belső szabályrendszerben kitüntetett szerepe van a Szervezeti és Működési Szabályzatnak és speciális területek szabályainak (tanulmányi és vizsgaszabályzat, ösztöndíj szabályzat stb.). E szabályzatok egyik sajátossága, hogy a hatályos jogrendszerrel nem lehetnek ellentétesek, ugyanakkor az intézmény szabályozási szabadsága jelentős lehet.

⁵ A szabályozási célkitűzésekről rövid összefoglalás található: Veres [2010] 179-180. old

⁶ Abszolút tömegesedés alatt a hallgatói létszám évről évre történő növekedését, relatív tömegesedés alatt pedig a releváns korosztály létszámához viszonyított beiskolázási arány növekedését értem.

szükséges minimális ponthatár alacsony szinten tartásában nyilvánult meg. A *fordulat* és a verseny éleződése az intézmények között nagyjából **2004-től** figyelhető meg. A 2. sz. ábra jól mutatja az abszolút tömegesedés folyamatát és a fordulatot 2004 után. A bemutatott szerkezetben erőteljesebb a költségterítéses létszám csökkenése, abszolút mértékben és arányában is növekvő a felsőfokú szakképzés és szinte a marginalitás felé tart a szakirányú továbbképzés.

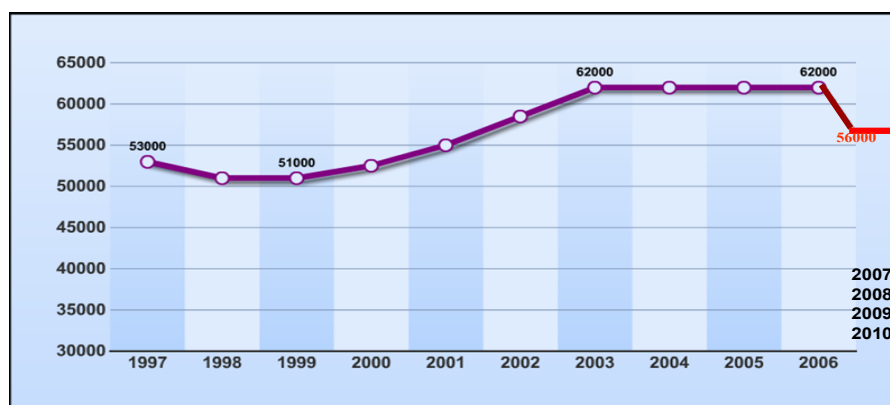
2. ábra: A képzési létszám alakulása a felsőoktatásban

Forrás: OKM statisztika – saját szerkesztés

A fenti folyamatok oka egyrészt a részidős képzés (esti, levelező, távoktatás) iránti érdeklődés erőteljes csökkenése, másrészt egyre inkább a tartósan *negatív demográfiai folyamat*, amely a teljes idős képzés szempontjából releváns korosztály trendszerű csökkenéséhez vezet. A tömegesedés tartós kormányzati támogatása, a felvételi követelmények csökkenése, a felsőoktatás színvonalának vélelmezett, illetve több tekintetben tapasztalt csökkenéséhez vezetett. (A tömegesedés hatásait részletesen elemzi Hrubos [1999].) A szabályozási környezet változott, reagált a felsőoktatás iránti kereslet és a minőség változására. Ennek lényege egyrészt az államilag támogatott felvételi létszám csökkentése (3. sz. ábra), másrészt a felvételi minimum ponthatár növelése.

3. ábra: Államilag támogatott felvételi keretszámok a felsőoktatásban 1997–2010

Forrás: Kormányrendeletek az államilag finanszírozott hallgatói létszámról – saját szerkesztés

A *hallgatókért folyó versenyben* a megszerzhető hallgatói inputot több tényező korlátozta:

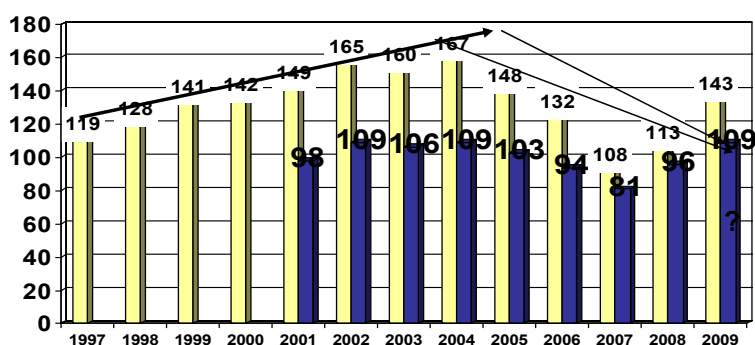
- a 3. ábrán bemutatott teljes államilag támogatott felvételi létszám maximalizálása,
- az egyes képzési területekre meghatározott felvehető létszám korlátozása,
- az egyes intézményekre meghatározott hallgatói kapacitás,
- a jogszabályban meghatározott minimális felvételi ponthatár,
- az érettségizettek kereslete a felsőoktatás, az egyes képzési területek, adott szakok és intézmények iránt.

A fenti tényezők együttesen vezettek a *verseny éleződéséhez*, az intézmények érdekellentétének növekedéséhez. Az intézmények hallgatókért folyó versenyében az intézmények részben kínálati szerkezetük rugalmas alakításával, különösen bővítésével (új szakok és programok indításának engedélyeztetése), részben a jelentkezői kereslet befolyásolásával igyekeztek előnyre szert tenni. A kereslet és a kínálat alkalmazkodási folyamatában meghatározó szerepet játszik az *állami szabályozás*, hiszen – mint fentebb láttuk – kínálati oldalon (a hallgatói helyek kínálatában) az állam *szabályozási eszközökkel* meghatározott korlátokat épít be (létszám, pontszám, finanszírozás stb.). Az intézményi alkalmazkodás a kínálati szerkezet tekintetében a szabályok keretei között, késleltetéssel tud megtörténni. Ez erősíti az intézmények intenzívebbé váló reklám és marketing tevékenységét. A felsőoktatás keresleti szerkezetét nem a valóságos és jövőbeni várható igényekhez, hanem az intézmény jelenlegi kapacitási szerkezetéhez igyekeznek

„idomítani”. Ez a (relatív és abszolút) tömegesedésből fakadó problémákat szerkezeti kiegyensúlyozatlansággal súlyosbítja.

A 4. és 5. sz. ábrán láthatjuk, hogy bár az abszolút tömegesedés véget ért, a relatív értelemben vett tömegesedés nem. A jelentkezők bekerülési aránya – évenkénti jelentős eltérésekkel – emelkedő trendet mutat. A jelentkezők száma és a felsőoktatási kapacitások közötti rés szűkülésével, a hallgatókért folyó verseny természetes módon éleződött az intézmények között.

4. ábra: Felvételre jelentkezők és felvettek száma 1000 fő

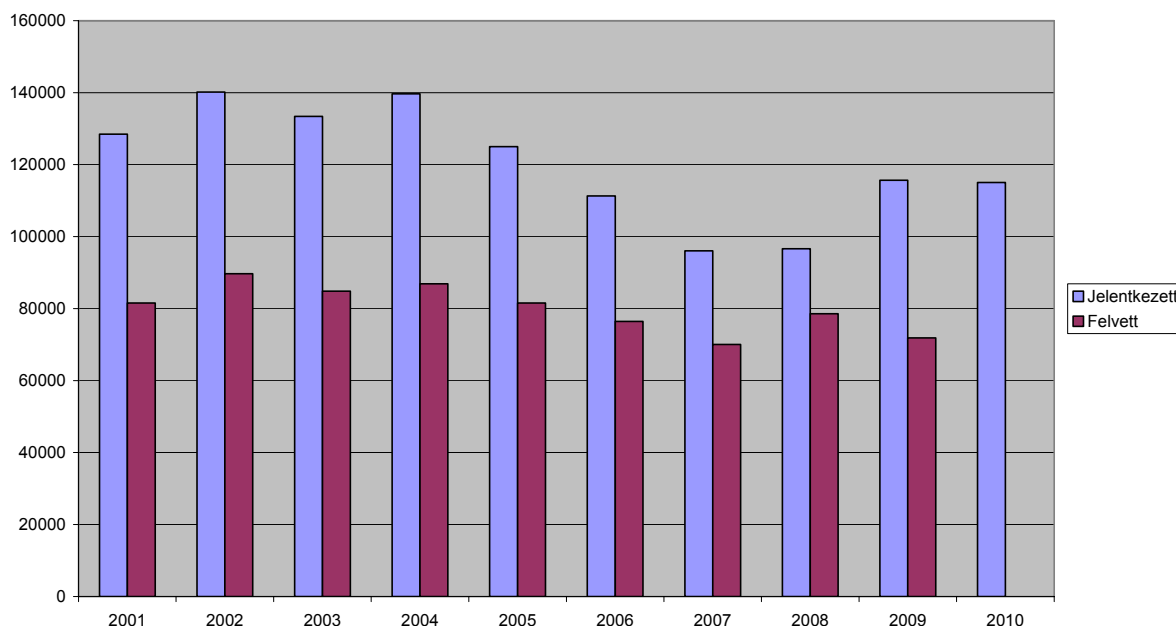

Forrás: www.felvi.hu

?: Többlet magyarázata
mesterszakok indítása
nyelvi előkészítő év

Forrás: www.felvi.hu – saját szerkesztés

5. ábra: Az alapképzésre (egyetemi és főiskolai képzésre) és osztatlan képzésre 1. helyen jelentkezők és felvettük száma

Forrás: www.felvi.hu – saját szerkesztés

Az intézmények között a hallgatókért folyó versenyt különösen élezte, hogy a **normatív finanszírozás nem változott érdemben** (bár 2008-tól megjelent az állami intézményeknél a 3 éves fenntartói megállapodás alapján történő finanszírozás). A gazdasági világválság és a hazai államháztartási problémák miatt a felsőoktatásból is **forráskivonásra** került sor. A verseny éleződése, a hallgatókért folyó verseny súlyos negatív következménye, hogy egy semleges és szakszerű felsőoktatási **pályaorientáció helyett** az intézmények – sok esetben – a ténybeli információkat háttérbe szorító reklám és marketing kampánnyal csábítják (egymástól is) a potenciális hallgatókat. Az intézményi verseny szabadságát növeli, hogy a felsőoktatási és a pályaalkalmassági mérés háttérbe szorult, hiszen a középszintű érettségi jelenlegi formájában és követelményrendszerében ezt a szerepet nem tölti be, a felvételi vizsga hiányában pedig más szelekciós eszköz nincs.⁷ (A felsőfokú felvételi kritériumainak összetettségét és ennek következményeit részletesen elemzi Csákó [2003].)

⁷ Megjegyezzük, hogy Barr [2004] a tömegesedést a finanszírozás diverzifikálásával egybekötött decentralizációval látja megoldhatónak. A lényeg tehát, a költségek megosztása a haszonélvezők között, ugyanakkor a finanszírozók ellenőrzési jogainak biztosítása.

3.2. A tárgyi és a humán erőforrásokért (kapacitás bővítésért) folyó verseny

A felsőoktatás abszolút és relatív tömegesedésének következményei szoros összefüggésben vannak a felsőoktatási kapacitások alakulásával. A rendszerváltás utáni 20 évben – részben a tömegesedés igényeinek kielégítésére, részben a minőségi képzés infrastrukturális feltételeinek megteremtése céljából – nagyszabású *infrastrukturális kapacitásbővítés* történt a magyar felsőoktatásban. Az erre fordított források nagysága a 200 milliárd forintot közelíti. A világbanki, hazai illetve EU-s forrásból történő bővítés – az intézményfejlesztési tervekre is alapozva – az *abszolút tömegesedés fenntarthatóságát* túl optimistán ítélte meg. Megalapozott hipotézisként megfogalmazhatjuk, hogy a kialakított kapacitás – mennyiségi tekintetben – túlnőtt a potenciális hazai felsőfokú szakképzési, alapképzési, mesterképzési és PhD hallgatók reálisan várható számán. A kihívás ezen túl abban áll, hogy a kialakított *kapacitások földrajzi, szakmai szerkezete* összhangban van-e a felsőoktatási intézmények hosszútávon várható potenciális – kereslet által vezérelt – tevékenységi szerkezetével. Bátran kijelenthetjük, hogy ilyen összhang nincs. Ennek részben tervezési, részben a fejlesztéseket befolyásoló érdekérvényesítésekben rejlő oka van. A feladat a jövő tekintetében az, hogy a növekvő kihasználatlan kapacitást megfelelő tevékenységekkel le kell lekötni, illetve a kapacitásokat a társadalmi igényekhez kell igazítani. Itt kell szólni a személyi feltételekről (a humán erőforrás kapacitásról), amely – ellentétben az infrastrukturális fejlesztéssel – mennyiségi értelemben alig bővült. Feltehetően minőségi értelemben sem javult kellőképpen, szakmai szerkezete pedig túlzottan merev. Számos területen aránytalan a korosztályi összetétel, gondok vannak az oktató-kutató utánpótlással. Az intézmények között továbbra is éles verseny van, különösen a minősített oktatókért, ami a *fokozat-centrikus jogi követelményrendszerből* egyenesen következik.

A hatályos szabályozás (állami *fenntartói felelősség* alapján) többé-kevésbé biztosítja a kiépített infrastrukturális kapacitások fenntartását (működtetését). Ez intézményi oldalról nem ösztönöz felelősségteljesebb tervezésre és döntésre. A szabályozás az emberi erőforrás tekintetében abszolút prioritást ad az oktatók *formális akadémiai minősítésének* (PhD). Ez, nem csak az ilyen értelemben minősített oktatók iránti versenyt erősíti, hanem a teljes oktatói állományon belül aránytalanul megnövelheti a PhD fokozattal és erre épülő professzori címmel rendelkező oktatók arányát, a gyakorlati tapasztalatokkal és kapcsolatokkal rendelkező oktatók rovására. Az infrastrukturális és humán erőforrás

kapacitások leírt szerkezeti problémái már ma is nehezítik az intézményi tevékenység gyors alkalmazkodását a tényleges társadalmi igényekhez.⁸

3.3. Információs és kommunikációs technológia és pedagógiai innováció

A kapacitásokhoz szorosan kapcsolódik az **információs és kommunikációs technológia, illetve a pedagógiai innovációk** felhasználása a felsőoktatási intézményekben. Ezen a területen azt látjuk, hogy a technológiai fejlesztés és a pedagógiai innovációk felhasználása között ellentét feszül. A technológiai fejlesztés sok esetben öncélú, nem funkcionális, az oktatók felkészítése ezek használatára sok esetben nem történik meg. Számos esetben az oktatók maguk is idegenkednek az új technológiák használatától.⁹ Az oktatási terek kialakítása sok esetben nem teszi lehetővé az új eszközök és módszerek hatékony alkalmazását. Példa erre egészen új fejlesztéseknél is, amikor gyakorlati foglalkozási célt szolgáló termekben csavarokkal fixen rögzített padsorokban ülnek a hallgatók, lehetetlenné téve pl. a rugalmas mozgással, csoportképzéssel járó aktivitási formákat.

3.4. Verseny a finanszírozási forrásokért

Az intézmények közötti input oldali verseny finanszírozási vonatkozásait már eddig is érintettük, elsősorban az infrastrukturális fejlesztések tekintetében. A forrásszerzési versenyt általánosabban is értelmezhetjük. A felsőoktatási intézmények versenyben állnak egymással valamennyi olyan *stakeholder* „kegyeiért”, akiktől tevékenységük finanszírozásához hozzájárulást remélhetnek. Az intézmények arra törekszenek, hogy a potenciális finanszírozók minél szélesebb körét tárják fel és nyerjék meg. Ezt a folyamatot a **finanszírozás diverzifikálásaként** is értelmezhetjük. A kormányzat jogi eszközökkel is igyekszik lehetővé tenni, sőt ösztönözni a diverzifikált finanszírozást. Az államilag támogatott hallgatók számának csökkentése, a kormányzati források korlátozása a támogatott hallgatói helyekért folyó versenyt **nullaösszegű játékként** kiélezte, de az intézmények növekvő hányada számára pótlólagos forrás szerzésére alkalmatlanná tette. Jelenleg e verseny fő vesztesei láthatóan elsősorban a vidéki főiskolák. A költségtérítéses hallgatók potenciális számát a finanszírozási képesség gazdasági helyzetből fakadó romlása, a negatív demográfiai trend és a minimális felvételi ponthatár emelése korlátozza.

⁸ A hatályos szabályozás (beleértve a finanszírozást) az intézményeket még mindig a finanszírozott hallgatók számának növelésében teszik érdekeltté és kevésbé az egyéb (pl. felnőttképzési, szolgáltatási) tevékenységi formák bővítésében.

⁹ Meg kell jegyezni, hogy az e-technológiák felhasználása drasztikusan megváltoztathatja az oktatók időmértékét, elmosva a szabad idő és munkaidő közötti határokat, összességében megnövelve és rendszertelenebbé téve az oktató igénybe vételét. Ez is magyarázat lehet az oktatók ellenállására.

A felsőoktatási hallgatóktól illetve hallgatói létszám alapján az államtól megszerezhető források bővülése belátható időn belül nem várható. A kapacitás kihasználás jelenlegi szintjén a teljes rendszerben növekvő kapacitás kihasználatlanság (erőteljesen növekvő szórás mellett) növeli a képzések önköltségét. Kérdés, hogy mely további stakeholderok, milyen címen és reménnyel nyerhetők meg finanszírozóként. Kézenfekvő, hogy a **munkaadókat** említsük elsőként, hiszen az oktatás-gazdaságtani elmélet is a felsőoktatás egyik fő haszonélvezőjeként említi a munkaadókat. A jelenlegi szabályozási környezet is elismeri a munkaadók érdekeltségét a finanszírozásban. A gyakorlati képzéshez kapcsolódóan a **szakképzési hozzájárulási kötelezettség** terhére a kötelezett munkaadók támogathatják a felsőoktatási intézmények gyakorlati képzését is.¹⁰ A felsőoktatásba ilyen módon bekerülő forrás évente mintegy 5 milliárd forint, amely a felsőoktatás teljes éves költségvetéséhez képest nem meghatározó, de nem is lebecsülendő. A szabályozás változása, illetve a lehetőség jobb intézményi kihasználása esetén ez az összeg akár a többszörösére is növelhető lenne. A 1. sz. táblázat mutatja (az NSZFI nyilvántartása alapján) a forrásbevonás időbeli és szerkezeti alakulását.

1. táblázat: A felsőoktatás részesedése a szakképzési hozzájárulásból (millió Ft)

Év	MPA képzési alaprész központi	MPA képzési alaprész decentralizált	Fejlesztési megállapodás alapján	Összesen
	2002.	300,0		
2003.	123,5	404,0	3020,5	3548,0
2004.	919,5	180,9	3306,9	4407,3
2005.	366,6	308,9	4105,0	4780,5
2006.	88,7	414,5	4363,0	4866,2
2007.	185,0	131,6	4405,0	4721,6
2008.	391,3	125,9	4467,3	4984,5
2009.	141,1	126,9	4840,8	5108,8
Össz.:	2515,7	2134,2	30849,6	35499,5

Forrás: NSZFI

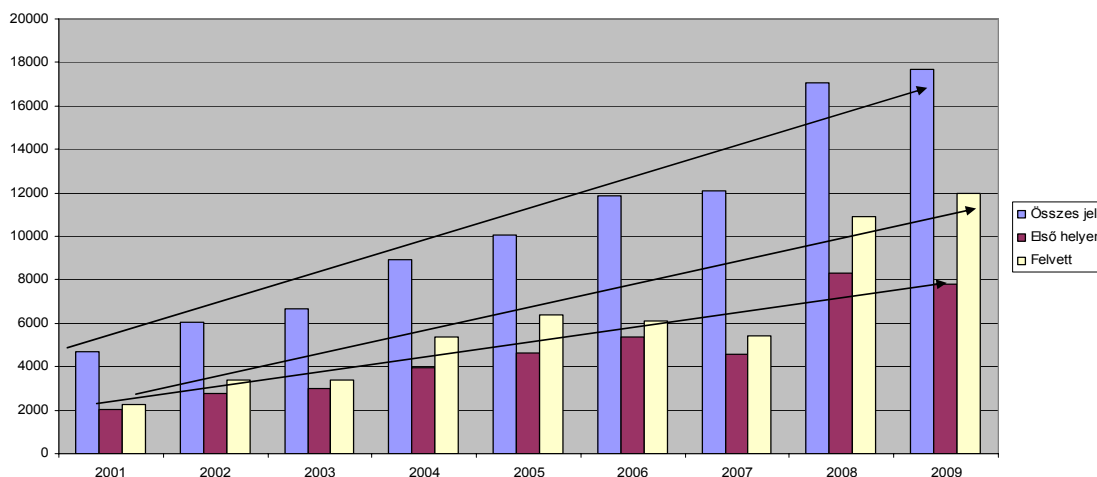
A munkaadóktól számos már formában is kerülhet forrás a felsőoktatásba, elsősorban a **kölcsönös érdekelttség és megállapodás** alapján. A teljesség igénye nélkül: ösztöndíjak adományozása, felsőoktatási szolgáltatások vásárlása, munkavállalók képzésének és

¹⁰ Az oktatási alrendszerek között fennálló – a szabályozásból is következő– érdekellentét következtében a felsőoktatás hozzájárulása a szakképzési hozzájáruláshoz meglehetősen korlátozott. Jelenleg csak a felsőfokú szakképzésre és az úgynevezett gyakorlat igényes szakokra lehet igénybe venni a szakképzési hozzájárulást.

továbbképzésének (felnőttképzés), tanszékek (professzorok) finanszírozása. Külön kell szólni a kutatásról, fejlesztésről és innovációról. A felsőoktatási kapacitások kihasználásának egyik legígéretesebb területe lehet ez, egyben a további kapacitásfejlesztés célszerű irányát is itt kell keresnünk. A *kutatóegyetem projekt* illetve pályázat lehetséges fejlesztési iránya az intézmények egyértelműbb és erőteljesebb szakosodása. Ha a felsőoktatási kutatások nagyobb teret nyernek, szorosabb és kiterjedtebb kapcsolatot sikerül kiépíteni a gazdasággal és más társadalmi szereplőkkel, akkor a kutatóegyetemek a kutatás-fejlesztés-innováció terén növelhetik kapacitásaik kihasználását, javítva ezzel más intézmények esélyét is az oktatás területén.

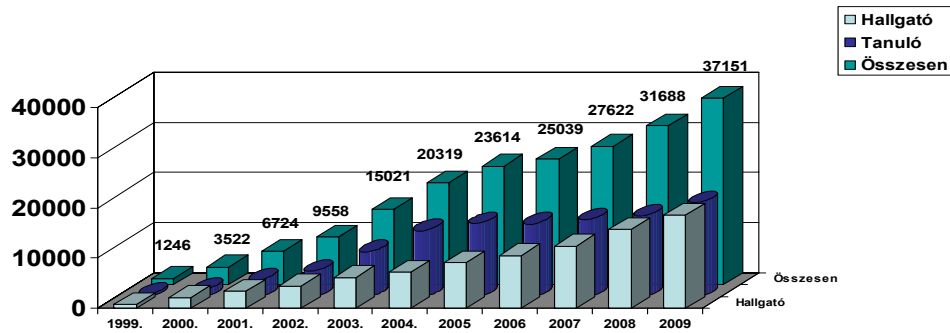
A felsőoktatási intézmények nemcsak egymással, hanem *más oktatási alrendszerek* intézményeivel is versenyeznek a forrásokért. Elsősorban a szakképzési és felnőttképzési intézményekre illetve szervezetekre gondolunk. A felsőoktatás a felsőfokú szakképzéssel már nyitott a szakképzés felé. A felsőfokú szakképzés térnyerését, illetve dinamikáját jól mutatja a 6. és 7. sz. ábra. A fejlődést a kezdetektől és ellenmondásaiban mutatja be Sediviné [2008].

6. ábra: FSZ összes, első helyen jelentkező és felvett hallgatók

Forrás: OKM statisztika – saját szerkesztés

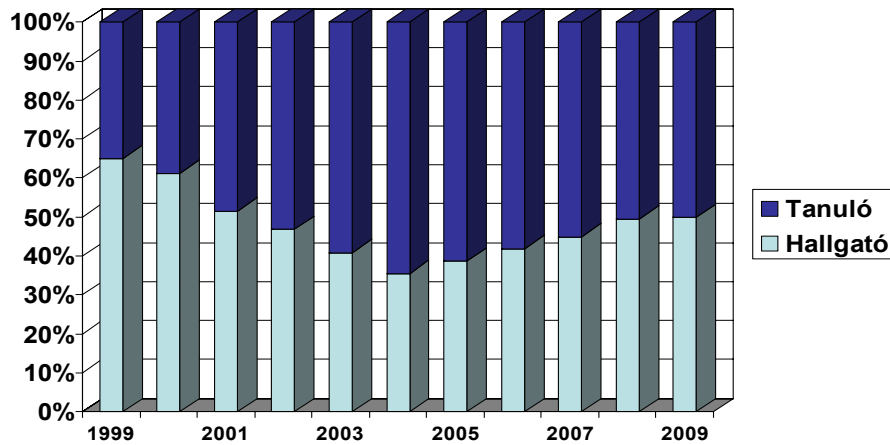
7. ábra: Felsőfokú szakképzésben résztvevők számának alakulása 1999-2009

Forrás: OKM statisztika – saját szerkesztés

A 8. sz. ábra azt mutatja, hogy a 2004. évi fordulat után az FSZ-ben tanulók aránya is megváltozott, folyamatosan nő a hallgatói jogviszonyban tanulók aránya.

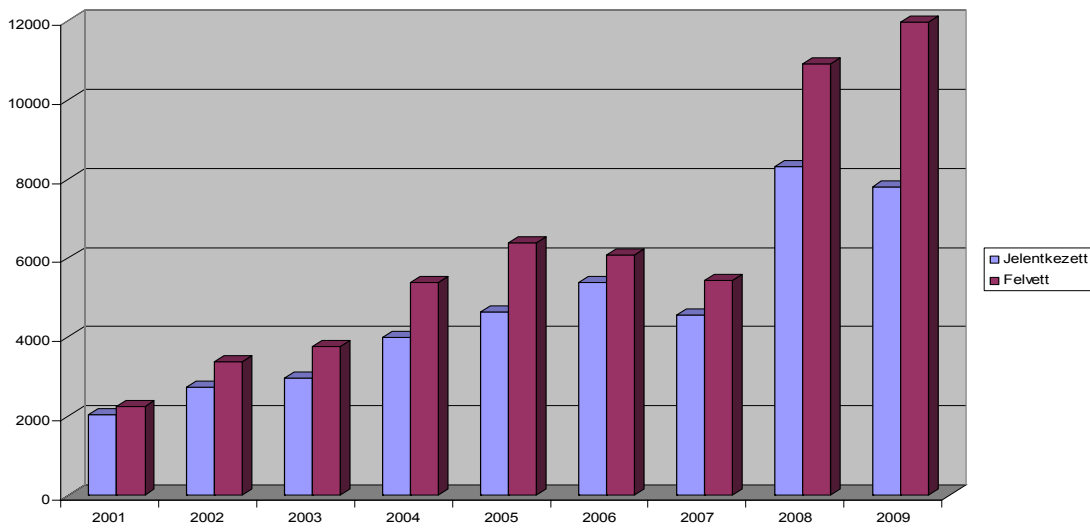
8. ábra: A felsőfokú szakképzésben részt vevő tanulók és hallgatók arányának alakulása 1999-2009

Forrás: OKM statisztika – saját szerkesztés

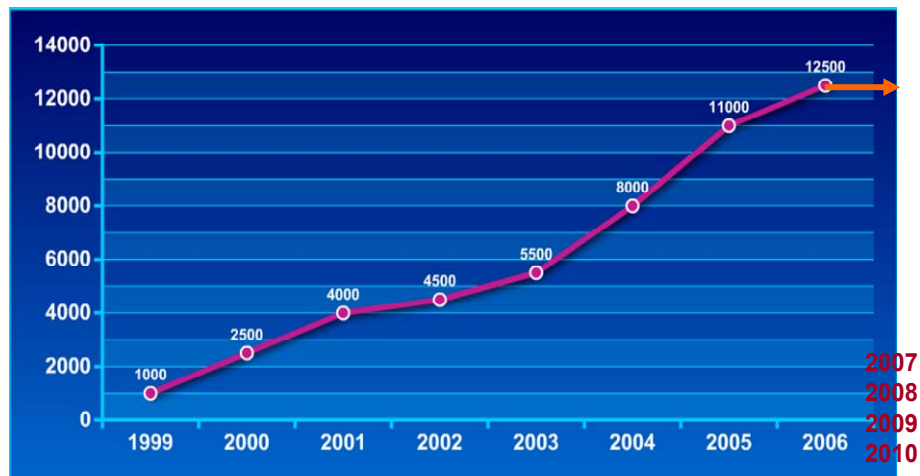
A 9. ábra már tükrözi a kormányzati szándékot, mégpedig a felvételi arányok megváltoztatását az FSZ javára. Ezzel magyarázható, hogy növekvő arányban haladja meg az FSZ-re felvettek száma az FSZ-re jelentkezők számát. Ennek egyik oka, hogy az FSZ még nagy mértékben csak a felvételizők másodlagos szándékaként jelenik meg. Másik ok, hogy az FSZ-re elkülönített, államilag támogatott felvételi helyekre (10. sz. ábra) alapképzési hallgatókat nem lehet felvenni.

9. ábra: Felsőfokú szakképzésre jelentkezők és felvettük száma (2001-2009)

Forrás: saját szerkesztés

10. ábra: Államilag támogatott hallgatói keretszámok a felsőfokú szakképzésben 1999-2010

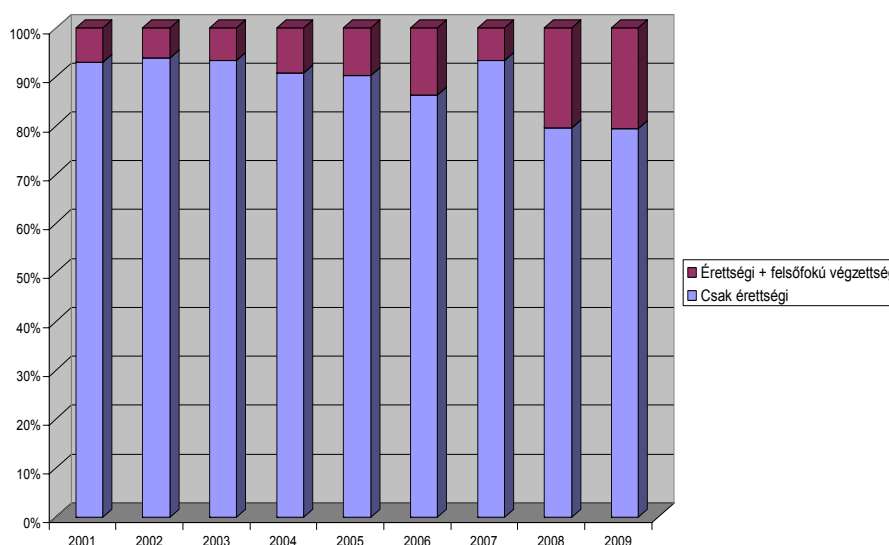
Forrás: OKM

A többciklusú képzési rendszer bevezetése, de az oktatási rendszer hagyományos szemlélete is azonosságot tételez a rendszer *vertikális felépítése* (egymásra épülő képzési szintek) és a rendszerben történő *előrehaladás* között. Ez azt a feltételezést jelenti, hogy a képzésben résztvevők – továbbtanulásuk esetén – jellemzően magasabb szintű képzésben magasabb szintű végzettség megszerzésére törekednek. Az életen át tartó tanulás logikájában ez nem feltétlenül van így, sőt egyre gyakrabban nincs így. Valamely alapvégzettség birtokában a képzés további szintjét és irányát részben a

foglalkoztathatósági szempontok, részben a tudás, az értékek, a kultúra bővítésére irányuló igények határozzák meg. Ez nem csak az egyéni döntéseket befolyásolja, hanem az előrehaladás optimális szabályozását is, rugalmasabb szabályozási rendszert feltételezve. Kevésbé lehet szigorú, formális követelményekhez kötött az továbbhaladás, megjelenik a korábban, ***nem formális és informális úton szerzett ismeretek*** beszámítása.

A 11-12. ábrák azt a – csak első pillantásra meglepő – tényt szemléltetik, hogy felsőfokú végzettség birtokában ma már jelentős arányban „alacsonyabb” szinten is bekövetkezik a tudás bővítése, továbbfejlesztése. A felsőfokú szakképzésben, növekvő arányban vesznek részt olyanok, akik legalább felsőoktatási alapképzéssel rendelkeznek. Ennek a tendenciának számos oka lehet. Számolni kell ugyanakkor a következményekkel is. A teljesség igénye nélkül, ilyen következmények illetve követelmények: a korábban szerzett ismeretek beszámítása, sajátos pedagógiai feladatok és módszerek szükségessége, különös tekintettel az e-learning eszköztárának használatára.

11. ábra: FSZ-re hallgatói jogviszonyba csak érettségivel, illetve felsőfokú végzettséggel felvettek aránya (2001-2009)

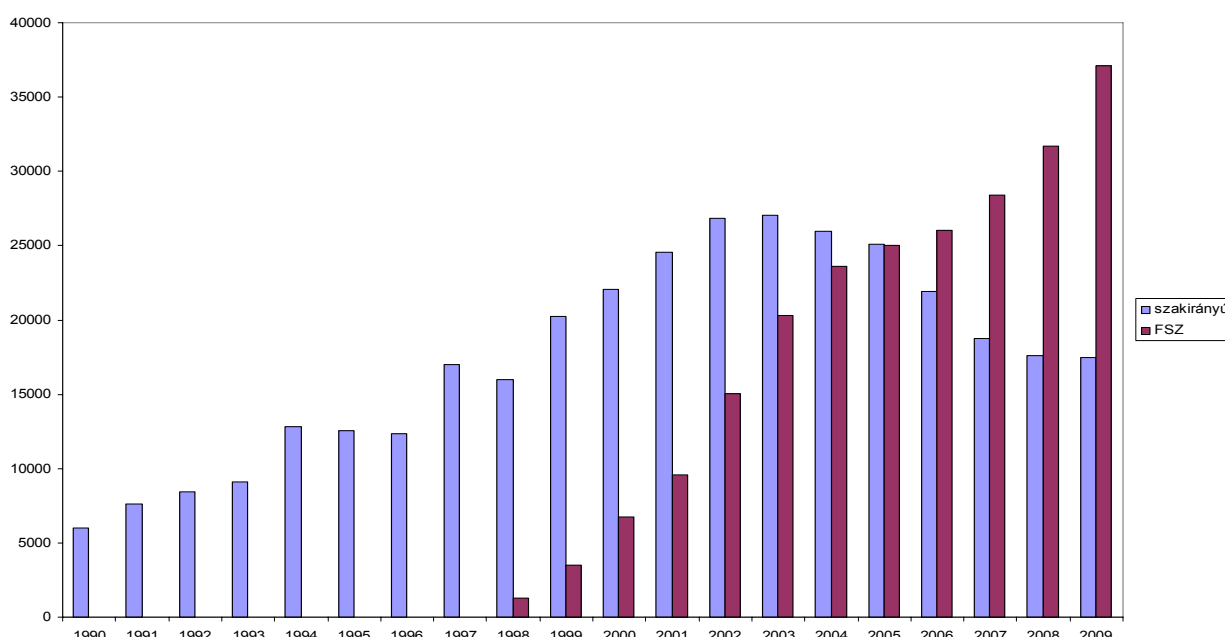

Forrás: OFIK – saját szerkesztés

A felsőoktatási intézmények – alanyi jogon – ***akkreditált felnőttképzési intézménynek*** minősülnek. A felnőttképzési igények növekedésével jelentős lehet a gyakorlatiasabb képzésre koncentráló felsőoktatási intézményekben a kapacitások felnőttképzési célú lekötése. (Veres [2004], [2005]) A felnőttképzésben a finanszírozás diverzifikált, amennyiben a képzésben részt vevő állampolgárok, munkaadók, önkormányzatok, és a

kormányzat egyaránt szóba jöhet finanszírozóként. A felsőoktatási intézmények messze nem használják ki a felnőttképzésben rejlő lehetőségeket. Érdekes következtetésre ad lehetőséget a 13. ábra. Miközben a felsőfokú szakképzés – a szabályozás szándékainak is megfelelően – teret nyert, a felnőttképzésnek számító szakirányú továbbképzés 2004 óta kifejezetten visszaszorul. A pályakövetés és az alumni általánossá válásával ez a tendencia megfordulhat és az intézmények saját végzettjeiknek is egyre több szakirányú továbbképzési programot kínálnak

12. ábra: Felsőfokú szakképzésben és szakirányú továbbképzésben résztvevők számának alakulása (1990-2009)

Forrás: OKM statisztika – saját szerkesztés

Végezetül csak megemlíjtük, hogy jelentős finanszírozási forrást jelentenek a pályázatok (az oktatás és a kutatás-fejlesztés-innováció területén egyaránt). A pályázatok jelentős része ugyanakkor elsősorban egyedi és főleg fejlesztési célokat finanszíroz. Az intézmények folyamatos működése szempontjából tehát csak kiegészítő szerepük lehet.

Magyarország csatlakozása az Európai Felsőoktatási Térséghez, az input-verseny szempontjából több – ellentétes – következménnyel jár. A többciklusú képzési rendszer bevezetése strukturális konvergenciát eredményez, ami a rendszert nyíltabbá teszi, ebben a tekintetben jobban kiteszi a versenynek. A közös elvek meghatározása, az együttműködés, a kihívások együttes kezelése javíthatja az egész térség és így valamennyi tagállam felsőoktatási rendszereinek versenyképességét. A térségépítés sajátos mechanizmusa

ugyanakkor olyan negatív következménnyel is jár, hogy a kihívások kezelése túlzottan a kormányzatok szintjén (kormányzati programok és szabályozás révén történik), az intézményi, tanszéki és oktatói szint kívül maradása gyakran ellenállást szül, máskor beletörődést és „tanult gyámoltalanságot” eredményez a kihívások kezelésében.

4. Output-verseny, a felsőoktatási szolgáltatások „piaca”

A felsőoktatási rendszer meghatározó *oktatási outputja* az adott szakstruktúra által meghatározott felsőfokú (diplomás)¹¹ szakember kibocsátás. Az oktatási kínálat tehát a szakok által determinált szakmai és a hallgatók száma által determinált létszám szerkezettel jellemezhető.

4.1. A felsőoktatási rendszer munkaerő-piaci relevanciája és alkalmazkodása

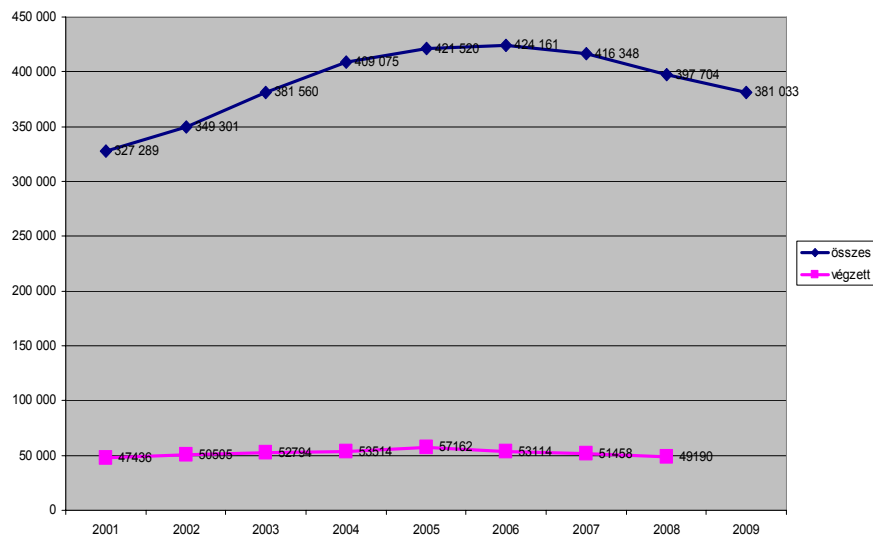
A diplomások piaci pozícióját illetően gyakran feltett kérdés, hogy bekövetkezett-e a *diplomás túltermelés*, túl sok-e az évente végzett hallgatók száma a munkaerő-piaci kereslethez képest. A szakemberek közötti egyetértés hiánya számos okra vezethető vissza. Az egyik magának a keresletnek az értelmezése, azaz mit állíthatunk szembe a *diplomás kínálattal*. Elvileg mindazon munkaköröket, amelyekbe felsőfokú végzettséggel rendelkező szakembereket keresnek. Ez a látszólag egyértelmű összefüggés már korántsem olyan egyszerű, ha megvizsgáljuk, hogy a keresleti oldal számára egyértelmű jelentőssel bír-e a diplomák elnevezése és szakmai tartalma. Hasonlóan nem egyértelmű, hogy mely munkaköröket és milyen alapon tekintenek *„diplomás” (diplomával betölthető) munkaköröknek*. Jól mutatja ezt, hogy ma számos olyan munkakörben alkalmaznak diplomásokat, ahová korábban középfokú végzettségűeket kerestek, illetve vettek fel. A kínálat és a kereslet összehangolódásának összetett folyamatát mutatja be a Kabai és szerkesztőtársai által szerkesztett kötet (Kabai et al. szerk. [2007]).

Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a túlképzés hangoztatása ellenére, a tények (munkanélküli statisztikák, pályakövetési adatok stb.) nem mutatják, hogy drasztikusan növekedett volna a pályakezdő diplomás munkanélküliség. (Galasi [2002]) A 2008. évi Munkaerőpiaci tükör (Fazekas-Köllő szerk. [2008]) adatokkal bizonyítja, hogy 1993-2007 között egyedül a diplomával rendelkezők foglalkoztatási rátája nem romlott érdemlegesen. A viták értelmezése során felmerül, hogy a vitákat részben fogalmi csúsztatások is

¹¹ A „diplomás” kifejezés hangsúlyozását fontosnak tartjuk, mivel felfogásunk szerint a szakember kifejezésnek „tágabb” jelentést kölcsönös. A diploma megszerzése a diplomásnak a munka világán belül és kívül is, a minőségi életpályára történő felkészültségét is jelenti.

okozhatják. A felsőoktatás vélelmezett túlzott kiterjedése (relatív tömegesedés) és a diplomások túlzott számban történő „termelése” nincs egymással függvényszerű kapcsolatban. A felsőoktatási részvétel tömegesedése nem járt együtt a diplomások számának arányos növekedésével. Miközben a felsőoktatás a hallgatókért folyó versenyben növekvő arányban szivta el a résztvevőket a szakképzéstől is, egyre rosszabb hatásokkal juttatta és juttatja el a résztvevőket a diplomáig, *növekszik az átlagos „parkolási idő”, illetve a végleges lemorzsolódás.*

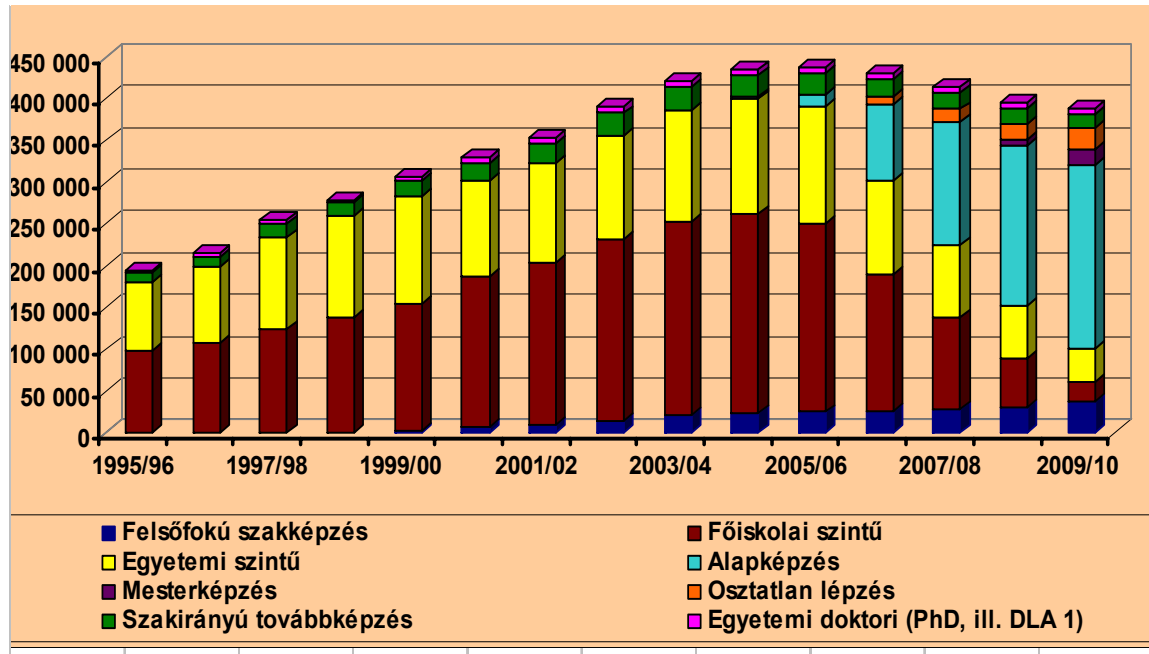
13. ábra: Összes és végzett hallgató 2001-2009

Forrás: OKM statisztika – saját szerkesztés

A 14. ábra azt szemlélteti, hogy a felsőoktatás kínálati szerkezete a többciklusú képzési rendszer bevezetésével drasztikusan átalakul. Ez, az eddig sem zavarmentes kereslet-kínálati alkalmazkodásban további konfliktusokat fog előidézni. Jól látható, hogy a kínálat a régi szerkezetben fokozatosan kifut, és meghatározóvá válik az *új (többciklusú) képzési szerkezet*. További markáns változás a felsőfokú szakképzés tényerése, a szakirányú továbbképzés visszaesése.

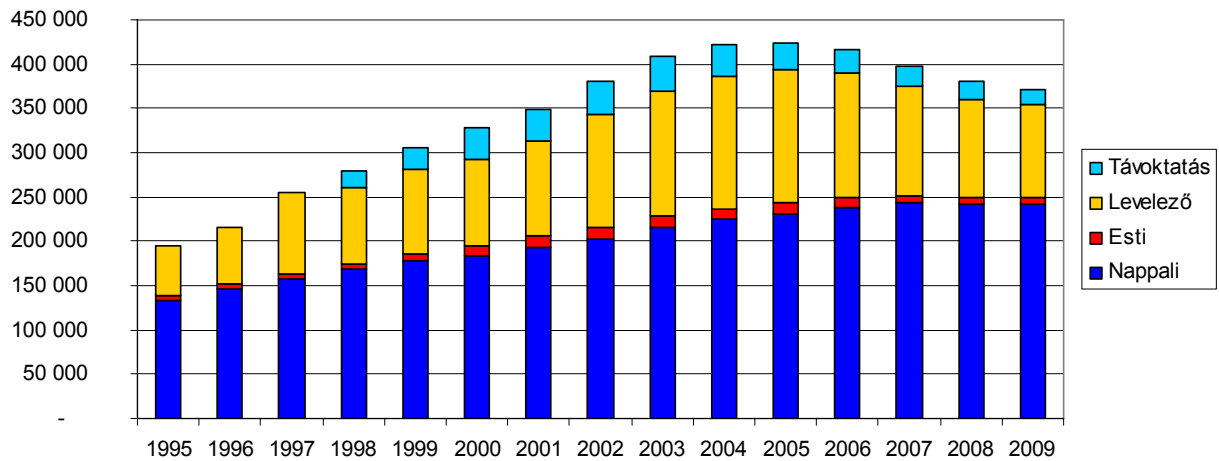
14. ábra: Hallgatók számának változása képzési szintenként, 1995-2009

Forrás: OKM statisztika – Tucsni Anna szerkesztése

A képzés tagozati szerkezetének változását (15. ábra) megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a nappali képzés aránya töretlenül nő, az *esti képzés és a távoktatás marginálissá* válik, de drasztikusan visszaszorul a levelező képzés is. Az átalakulás okai között említhető a részidős képzések hátrányos finanszírozása (szabályozás), az államilag támogatott nappali helyek arányának növekedése a jelentkezők számához képest. Ennek a szerkezeti változásnak a megítélése kínálati szempontból nem egyértelmű. Jelentheti – minden más tényezőtől eltekintve – a minőség növekedését is. A képzés iránti kereslet ilyen radikális átrendeződése – a kereslet általános visszaesésével együtt – természetesen drasztikusan átalakítja a *képzés finanszírozási, infrastrukturális, személyi és módszertani feltétel- és követelmény rendszerét*. A jövőt illetően ugyanakkor kétségeink vannak a tendencia folytatódását illetően. Ennek oka elsősorban a többciklusú képzési rendszer bevezetése, a mesterképzésben a nem teljes idejű (munka melletti) képzés arányának várható növekedése.

15. ábra: Hallgatók száma tagozatonként 1995-2009

Forrás: OKM statisztika – Tucsni Anna szerkesztése

A felsőoktatás képzési kínálatával szemben a gazdaság kereslete lényegesen *eltérő szerkezetben* jelenik meg, amennyiben a gazdálkodó szervezetek által definiált *munkakörökbe* keresnek felsőfokú végzettséggel rendelkező szakembereket. Kínálati oldalon a felsőoktatási intézmények (és a végzett hallgatók) egymással *versenyeznek*, hogy az adott munkakör szempontjából releváns szakon az ő diplomájuk élvezzen preferenciát. A keresleti oldal – a munkaadók – is versenyeznek, hogy a *legjobbnak tartott* intézmények legjobb hallgatóit szerezzék meg.¹² Ebben a versenyben minden pillanatban létezik egy intézményi és hallgatói *preferencia sorrend* a munkaadókról és hasonlóképpen a munkaadók részéről, a felsőoktatási intézményekről. A kereslet-kínálat alkalmazkodási mechanizmusában az egyik kulcskérdés, hogy milyen tényezők és miképpen determinálják a munkaadók, a képző intézmények és a hallgatók preferencia sorrendjét. A legkritikusabb kérdés, hogy a preferenciák mennyiben alapulnak *objektív*, mérhető információkon, és mennyiben *manipulálhatók*. A verseny intézményéről általában megállapíthatjuk, hogy a versenyzők magukról a lehető legkedvezőbb képet igyekeznek kialakítani. Ebbe sajnos belefér a tények elferdítése, elhallgatása, sőt másokról valótlan tények terjesztése is. A szabályozás fontos kritériuma, hogy segítse és ösztönözze az érintett felek közötti kommunikációt, a tények feltárását és közvetítését, büntesse a valótlan információk terjesztését. A *pályakövetési rendszer* működtetése valamint a *pályaorientáció intézménye* fontos – de nem kizárólagos – eleme a kereslet és kínálat korrekt összehangolásának. Az összehangolás mechanizmusában a kereslet és kínálat szükségszerűen eltérő szerkezetében

¹² Természetesen itt nem elemzett minőségi szegmentáció is megfigyelhető keresleti és kínálati oldalon egyaránt.

a *közös nyelvet* is meg kell találni. Egy szak tartalmát, tanulási eredmény kimenetét le kell fordítani a munkaköri követelmény nyelvére és viszont. Ennek nehézségét leginkább az okozza, hogy a szakszerkezet stabilitásával és normatív egységességével (lásd szakok képzési és kimeneti követelményeit) szemben a *munkakörök száma lényegesen (nagyságrendileg) nagyobb*, és ezek különböző ágazatba tartozó és különböző méretű gazdálkodó szervezetekhez kötődnek. Másik nehézség, hogy a gazdaság ágazati szerkezetének, technikai-technológiai szintjének, a munkaadói szervezeteknek a változásával a *munkaköri szerkezet is folyamatosan változik*. A kínálat vázolt determinációja és a megfelelő kereslet között időbeni elcsúszás van, hiszen a mai beiskolázásnak évekkel későbbi kereslethez kell(ene) igazodnia. A vázolt összefüggés illetve mechanizmus természetes következménye az *erőteljes súrlódás* az alkalmazkodás során, az alkalmazkodási veszteség, a kínálati és keresleti oldal szereplői közötti nézeteltérések folyamatos jelenléte. Egy intézmény és egy hallgató valódi versenyképessége is időbeli eltolódással válik nyilvánvalóvá, elsősorban az alkalmazkodási folyamat során, éppen az *alkalmazkodóképességben*. E folyamat visszacsatolása (a pályakövetési rendszerben is) meghatározó fontosságú. A szabályozásnak arra kell törekednie, hogy a visszajelzés a hosszú távú megfelelésről rendszeres, szakszerű és hiteles legyen.

4.2. Az alkalmazkodás tantervi követelményei és a felsőoktatás funkciói

Az alkalmazkodási követelmény éles megvilágításba helyezi a tantervi szerkezet kérdését, az elmélet és a gyakorlat arányát a felsőoktatás különböző képzési szintjein. Számos tanulmány erősíti meg, hogy a hosszabb távú alkalmazkodás (foglalkoztathatóság) javítható az *elméleti és módszertani alapok erősítésével*. A képzés gyakorlati jellege tehát nem valósítható meg e követelmények rovására.¹³ A tudás vertikális építése szilárd rendszerbeli alapozás nélkül kevésbé hatékony és bizonytalan. Ez különösen az új típusú alapképzések tekintetében veti fel a tantervek radikális újragondolásának szükségességét. Az alábbi tábla jól mutatja, hogy a képzés három fő szereplője (diák, tanár, munkaadó) eltérően látja ezt a problémát. Ebből a *kommunikáció* és a kölcsönös megértés követelménye vezethető le. (Veres [2005] [2006])

¹³ A gyakorlati képzés, a képzés gyakorlati jellege is sok esetben képezi vita tárgyát. Felfogásunkban a gyakorlat irányultság nem az aktuális gyakorlat megtanulását, hanem annak kritikai megismerését, az elmélet gyakorlati alkalmazhatóságának próbáját jelenti elsősorban.

2. táblázat: Különböző szereplők relatív preferenciái az általános kompetenciák tekintetében (2007)

Kompetenciák	Munkaadó	Hallgató	Tanár
Tanulási képesség	1	2	3
Ismeretek alkalmazási képessége	2	3	5
Elemző készség	3	1	2
Alkalmazkodás új körülményekhez	4	5	7
Társas kompetenciák	5	6	14
Alapvető információs technológia	6	4	16
Általános alapismeretek	7	12	1

Forrás: Tuning Education Structures/Universities contribution to the Bologna process: an
introduc

Figyelemre méltó, hogy a munkaadók csak 7. helyre tették az általános alapismeretek szükségességét, miközben a tanárok azt a legfontosabbnak ítélték. A kommunikáció során juthatnának egyetértésre abban, hogy a munkaadók által első helyre rangsorolt tanulási képesség alapvető feltétele a jó általános alapismeretek megszerzése. A két vélemény tehát végső soron nem áll nagyon messze egymástól. (A munkaadók diplomásokkal kapcsolatos elvárásait, a kompetencia követelményeket illetve preferenciákat részletesen elemzi Györgyi [2007].)

A felsőoktatás igazodása a gazdaság változó igényeihez, a felsőoktatási rendszer társadalmi funkciójának csak részeleme. A felsőoktatásnak ennél sokkal **szélesebb szükségleteket** kell kiszolgálnia. A felsőoktatás legátfogóbb funkciója az adott társadalom minőségének (gazdasági versenyképességének, erkölcsi és egészségi állapotának, sokirányú alkalmazkodóképességének, az emberi boldogulásnak és boldogságnak) a szolgálata. A gazdaság és a szélesebb társadalom politikai, humán és reál elitje egyre nagyobb arányban a felsőoktatásból kerül ki. A felsőoktatás képesítési keretrendszerének ezért tartalmaznia kell azokat a követelményeket, amelyek az elit vázolt társadalmi funkciójának betöltéséhez szükségesek. Ez az átfogó feladat és funkció szorosan összefügg a felsőoktatás tartalmával (tantervek) és az **oktatás módszereivel és pedagógiai elveivel, a tanárok felkészültségével és értékrendjével**. Ebből vezethető le az irányítás feladata, hogy a képesítési követelményeket és különösen a felsőoktatásban tanító tanárokkal szembeni követelményeket ennek megfelelően határozza meg.

A társadalmi igényeket szokás **stakeholderi igényekként is** megfogalmazni. A felsőoktatási rendszer működésének fontos szempontja, hogy a felsőoktatásban érdekelt szereplők

igényei, elvárásai, szempontjai milyen intézményi közvetítőkön, mennyire torzulásmentesen jutnak el a rendszer döntéshozóihoz, beleértve mindenekelőtt a politikai rendszer, a kormányzat, az intézmények döntéshozóit. A stakeholderek között kiemelt szerepe van a gazdálkodó szervezeteknek, a családoknak, a hallgatóknak, a tanároknak és a felsőoktatás valamennyi munkavállalójának. A kormányzat szabályozási felelőssége, hogy a stakeholderek megfelelő információhoz jussanak, illetve azokat megfelelően tudják értékelni, továbbá szempontjaikat, elvárásaikat, érdekeiket hatékonyan tudják a felsőoktatás felé közvetíteni és érvényesíteni.

5. Az Európai Felsőoktatási Térség fejlődése (regionalizáció) illetve a globalizáció

Az Európai Felsőoktatási Térség fejlődése (regionalizáció) illetve a globalizáció a nemzeti felsőoktatási rendszereket és a felsőoktatási intézményeket *regionális illetve globális versenytérbe* helyezi. Ennek egyik lényegi vonatkozása, hogy a hazai, a regionális és a globális társadalom számára egy adott nemzeti felsőoktatási kibocsátás *alternatív* lehetőség. Kedvező esetben a hazai felsőoktatás illetve egy adott intézmény regionálisan és globálisan is versenyképes, a végzett hallgatók iránt a kereslet itthon és külföldön nő. Ez input oldalon is megmutatkozik, hiszen a nemzeti felsőoktatási rendszer, a felsőoktatási intézmény szélesebb körből juthat erőforrásokhoz, több és jó hallgatóhoz. Nem versenyképes nemzeti felsőoktatás esetén a hazai igényeket is külföldi kínálatból elégíthetik ki, a hazai felsőoktatási kapacitás kihasználása és fejlesztése egyre inkább forráskorlátokba ütközik. Nemzetgazdasági szempontból a felsőoktatás a nemzetközi szolgáltatási mérlegben lehet szufficités és deficites. A szabályozásnak arra kell törekednie, hogy a felsőoktatás a szolgáltatási mérlegben *többletet termeljen*, ugyanakkor a hazai gazdaság képes legyen vonzani és itt tartani a legjobb végzett hallgatókat.

A felsőoktatási versenyben – input és output oldalon egyaránt – fontos szerepet játszanak azok az információk, amelyek a stakeholderek döntéseit befolyásolják. Ezek között növekvő szerepe van a különböző – hazai és nemzetközi – **rangsoroknak**. A rangsorok szerepét összevethetjük a hitelminősítők szerepével, amennyiben utóbbiak szinte azonnali hatást váltanak ki, mintegy önbeteljesítő jóslatként. A hatás nagymértékben befolyásolja tehát a minősített rendszer input-output pozícióit. Ezért megkerülhetetlen kérdés a minősítők hitelessége, korrektsége és a *minősítések relevanciája*. A nemzeti felsőoktatási rendszerek és a felsőoktatási intézmények versenyhelyzetének fokozódásával egyre kritikusabbá válik a rangsorok minősége. E helyen csak annyit jegyzünk meg, hogy

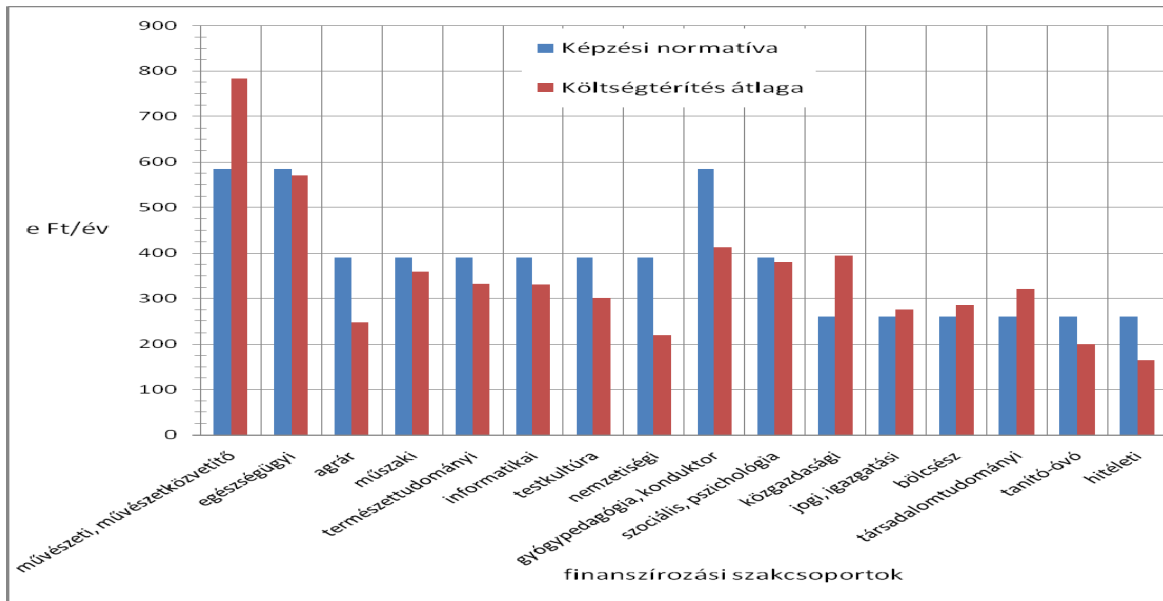
megkerülhetetlennek tartjuk a rangsorolók „minősítését”, a hitelesség minimális információs és módszerbeli követelményeinek meghatározását.

A **gazdasági világválság** általános forrásszűkét teremtett. Ennek hatása a felsőoktatási verseny éleződése, a nemzeti szabályozási rendszerek és az intézményi működési gyengeségek szerepének felszínre kerülése. A válság ebből a szempontból, hosszabb távon kedvező hatással lehet, amennyiben a versenyképesség valódi és fenntartható elemeire helyezi a hangsúlyt.

6. A költségtérítéssel képzés, mint a felsőoktatás piaci szegmense

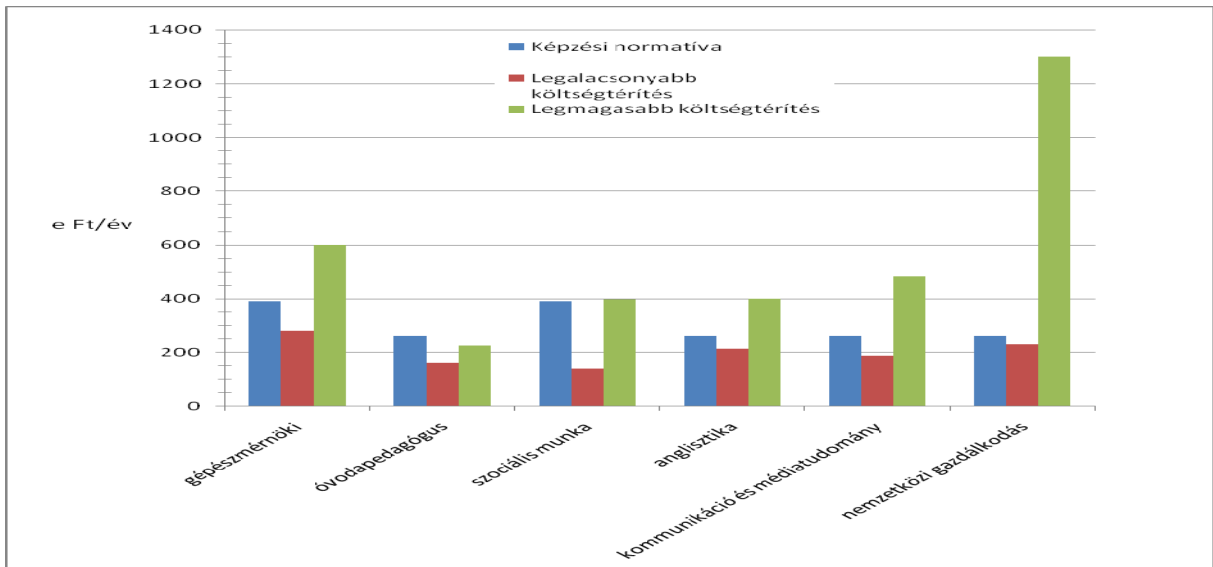
A felsőoktatás sajátos szegmense az ún. költségtérítéssel képzés. E képzési forma a kereslet-kínálat és a finanszírozás szempontjából viszonylag *kevésbé szabályozott*. Intézményi szinten a költségtérítéssel hallgatók felvételének csak az intézményi kapacitás és a minimális felvételi ponthatár szab határt. A képzés finanszírozása (eltekintve a keresztf finanszírozás lehetőségétől) a költségtérítésből történik. (Havady-Szítás_Veres [2009]) A költségtérítés meghatározása – jogszabályi keretek között – az intézmény feladata. Mértéke alulról korlátozott, felülről nyitott. A szabályozás elvárása, hogy a költségtérítés legalább a képzés ténylegesen felmerülő költségeit finanszírozza. Hipotézisünk, hogy a költségtérítéssel képzésben *piaci viszonyok érvényesülnek*. A költségtérítés piaci árként működik, amelynek nagyságát döntően a kereslet-kínálati viszonyok határozzák meg. Az alábbi három ábra szemléletesen támasztja alá hipotézisünket. A költségtérítések mértéke az intézmények, képzési területek, szakok, intézménytípusok és a régiók szintjén egyaránt jelentős *eltérést* mutat. Az eltéréseket a költségtérítés mértékének a képzési normatívához viszonyított nagyságával fejeztük ki. Látható, hogy a legnépszerűbb intézmények a legkeresettebb képzési területeken, szakokon és régiókban tudták a normatívához képest a legmagasabb költségtérítést érvényesíteni (adott esetben az állami képzési normatíva többszörösét kérve el a hallgatóktól).

16. ábra: A költségtérítések átlaga és a képzési normatívák alakulása (alapképzés; nappali; 2008/2009. tanév)

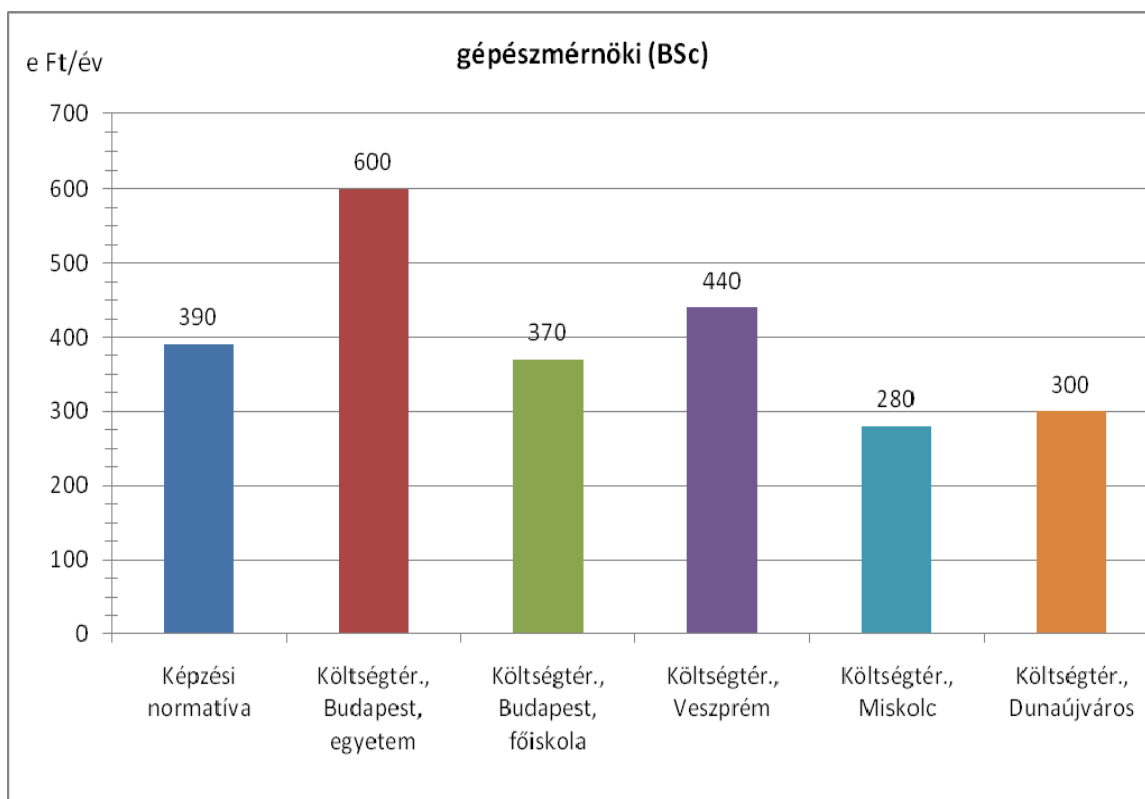
Forrás: Havady – Sztítás – Veres [2009]

17. ábra: Egyes népszerű és kevésbé népszerű szakok legalacsonyabb és legmagasabb költségtérítése (alapképzés; nappali; 2008/2009. tanév)

Forrás: Havady – Sztítás – Veres [2009]

18. ábra: A költségtérítés szórása intézmények szerint (alapképzés; nappali; 2008/2009. tanév)

Forrás: Havady – Szitás – Veres [2009]

7. Összefoglalás

A tanulmányban bemutatott tények alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar felsőoktatási rendszer jelentős változáson ment keresztül az utóbbi évtizedben. Ennek során jelentősen megváltozott a belső – társadalmi – és külső – regionális és globális – feltételrendszer. A stakeholderek igényei, a versenytársak minőségi és gazdasági jellemzői egyre markánsabb kihívást, kényszerítő erőt jelentettek a felsőoktatás rendszere és valamennyi szereplője számára. A külső hatásokat a kormányzat a szabályozási rendszer változtatásával képezte le, illetve szűrte az intézmények és felsőoktatási szereplők felé. A kihívások tekintetében releváns szabályozás a felsőoktatási rendszernek különösen, de az egyes intézmények versenyképességének is meghatározó feltétele. A szabályozás részben ösztönzést, részben (korlátozott) mozgásteret jelent a felsőoktatási szereplők számára. Ebben a korlátozott mozgástérben a felsőoktatási intézmények input és output oldalon és belső szabályait tekintve is egyre inkább versenyző szervezetként viselkednek. Ennek jó példája a hallgatói létszám emelése, a felsőfokú szakképzés súlyának növekedése, a költségtérítéses képzés favorizálása, a költségtérítés piaci alapú meghatározása.

További elemzést igényel az egyes konkrét állami szabályok relevanciájának értékelése. Hasonlóképpen ellenmondásos a szervezeti reakciók hosszabb távú relevanciája, amely részben belső szervezeti tényezőktől, részben a szabályozás gyengeségeivel függ össze. A tanulmányban bemutatott folyamatok és összefüggések alapján megállapíthatjuk, hogy az adott szabályozási környezetben a hazai felsőoktatási rendszer viselkedése egyetlen stakeholder szempontjából sem tekinthető optimálisnak.

8. Felhasznált irodalom

2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról, Magyar Közlöny 2005/160. december 14.
- A Magyar Universitas Program és az új felsőoktatási törvény koncepciója [2004]: Oktatási Minisztérium, tervezet
<http://phys.chem.elte.hu/forum/MagyarUnivProg.pdf> Lekérdezve: 2009.11.08.
- A magyar felsőoktatás modernizációját, az Európai Felsőoktatási Térséghez való csatlakozását célzó felsőoktatás-fejlesztés koncepciója [2003]: Oktatási Minisztérium, Vitaanyag
<http://www.univpress.hu/2004/data/cseft.pdf> Lekérdezve: 2009.11.08.
- Barakonyi Károly [2000]: A korszerű felsőoktatási menedzsment kiépítése. *Educatio: Felsőoktatás Tömegoktatás* 9 [1] 27- 42. old.
- Barr, N. [2004]: Higher Education Funding. *Oxford Review of Economix Policy*, 20/2 264- 283. old.
- Burton, R. C. [1998]: *Creating entrepreneurial Universities. Organisational Pathways of Transformation*. IAU Press, Pergamon
- Csákó Mihály [2003] Gondolatok a felsőfokú felvételi kritériumairól. *Educatio* 12 [2] 175-186 old.
- Fazekas Károly - Köllő János [szerk. 2008]: *Munkarő-piaci tükör*, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest 288 old.
- Galasi Péter [2002]: Fialat diplomások a munkaerőpiacon a tömegesedés időszakában, *Educatio* 10 [2] 227-236 old.
- Györgyi Zoltán [2007]: Munkaadók és diplomák. *Educatio* 16 [2] Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 256- 270. old.
- Halász Gábor [2001]: *Az Oktatási rendszer*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Halász Gábor [2006]: Oktatáspolitikai. In: Pesti Sándor (szerk.). *Szakupolitikák a rendszerváltás utáni Magyarországon 1990-2006. Rejtjel politológia könyvek*. Rejtjel Kiadó, 169-237. old.
- Havady Tamás – Szitás József – Veres Pál [2009]: *Az önköltségszámítás szabályozása és gyakorlata, különös tekintettel a költségtérítés nagyságának meghatározására*. Felsőoktatási Műhely 2009/2. 95-106 old.
- Hrubos Ildikó [1999]: *A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában*. *Educatio Füzetek*, Oktatókutató Intézet, Budapest
- Kabai Imre et al. szerk. [2007] *Mi lesz velünk a diploma után? A ZSKF hallgatói által végzett vizsgálat öt felsőoktatási intézmény friss diplomásai körében*, Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 300 old.
- Polónyi István [2008]: *Oktatás, oktatáspolitikai, oktatásgazdaság*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 480 old.
- Sediviné Balassa Ildikó [2008]: *A felsőfokú szakképzés 10 éve*, AIFSZ Kollégium Egyesület, Budapest, 116 old.
- Szabó Katalin [szerk. 2007]: *Összehasonlító Gazdaságtan*, AULA Kiadó, Budapest, 351 old.
- Veres Pál [2004]: *Az egész életen át tartó tanulás magyarországi megvalósítása a felsőoktatásban*, *Felnőttképzés* II/1 . 26-29. old.
- Veres Pál [2005]: *A felsőoktatás és a gazdaság kapcsolata a Magyar Universitas Program és az új felsőoktatási törvény fényében*. In.: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Evkönyv 2004-2005. I. kötet 61-67 old. Pécsi Tudományegyetem, Pécs

- Veres Pál [2005]: Az egész életen át tartó tanulás és a felnőttképzés helyzete és fejlesztése a felsőoktatásban. In: I. Magyar Nemzeti és Nemzetközi Lifelong Learning Konferencia, MELLearn Egyesület konferencia kötet, Debrecen 2005. április 21-22. 55-56, ill. 119-129. old. MELLearn Felsőoktatási Hálózat az életen át tartó tanulásért Egyesület, Debrecen
- Veres Pál [2006]: A gazdaság és a felsőoktatás kapcsolatának néhány kérdése, In: 2. Magyar Nemzeti és Nemzetközi Lifelong Learning Konferencia, Corvinus University of Budapest, 16-17 March, 2006, 172-176. old. MELLearn Felsőoktatási Hálózat az életen át tartó tanulásért Egyesület, Debrecen
- Veres Pál [2010]: A felsőoktatás kihívásai és válaszai az új évezredben, Iskolakultúra 2010/5-6. 171-203 old.